

BUDOWA DOMU KATECHETYCZNEGO W EŁKU W LATACH TRZYDZIESTYCH XX WIEKU

Słowa kluczowe: diecezja warmińska, dom katechetyczny, Niemcy w latach trzydziestych XX wieku, biskup Maksymilian Kaller, Ełk

Key words: Diocese of Warmia, catechetical house, Germany in the 1930s, Bishop Maximilian Kaller, Ełk

Schlüsselworte: Bistum Ermland, Katechesenzentrum, Deutschland in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts, Bischof Maksymilian Kaller, Lyck

WSTĘP

Parafia katolicka pw. św. Wojciecha w Ełku doczekała się licznych opracowań, zarówno w języku niemieckim, jak i polskim¹. Wprawdzie podejmowano w nich refleksję nad jej historią, zabytkami, czy też działalnością duszpasterską, jednak na ogół pomijano problematykę budowy i funkcjonowania ełckiego domu katechetycznego, wzniesionego na początku lat trzydziestych XX wieku. Mogłoby się wydawać, że tego rodzaju adnotacje w niewielkim stopniu poszerzają wiedzę na temat parafii. Okazuje się jednak, że stanowią przyczynek do działalności nie tylko miejscowej wspólnoty katolickiej, ale również lokalnego Kościoła we wschodniopruskiej diaspory. Słabo uposażone placówki duszpasterskie na tym obszarze były zdane na wsparcie materialne ze strony innych parafii oraz organizacji katolickich. Kluczową rolę w tym względzie odgrywało zwłaszcza Stowarzyszenie św. Bonifacego, które funkcjonowało w diecezji warmińskiej jako Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha. W celu uzyskania informacji dotyczących budowy katolickiego domu katechetycznego w Ełku warto zatem przeanalizować materiały archiwalne zarządu generalnego tej organizacji, które zdeponowano w Bonifatiuswerk w Paderborn.

* Ks. Marek Jodkowski – doktor nauk teologicznych w zakresie historii Kościoła, magister historii sztuki; pracuje jako adiunkt na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie; e-mail: ksmarekj@wp.pl

¹ Wybraną literaturę dotyczącą parafii i kościoła pw. św. Wojciecha w Ełku podano w: M. Jodkowski, *Geneza i erygowanie parafii katolickiej w Ełku na początku XX wieku*, SE, 2015, t. 16, s. 7–8.

PARCELA BUDOWLANA

Znaczna liczba dzieci katolickich mieszkających na obszarze rozległej parafii ełckiej wymagała właściwej formacji religijnej, co skłoniło jej proboszcza, ks. Karola Foxa, do podjęcia decyzji o erygowaniu domu katechetycznego, w którym przygotowywano by kandydatów do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej. Poszukiwano zatem odpowiedniego budynku, który można byłoby przeznaczyć na ten cel. W 1931 r. zostało wystawione na sprzedaż kasyno oficerskie w Ełku. W celu ewentualnego kupna oraz adaptacji budynku na rzecz domu katechetycznego zwrócono się z prośbą o wsparcie finansowe do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego. Z ramienia tej organizacji projekty budowlane opiniował katedralny mistrz budowlany z Paderborn, Kurt Matern, który z kolei posiadał swojego przedstawiciela w Braniewie – Brauna. Jemu też powierzono przeprowadzenie wizji lokalnej opisywanego obiektu. Miał on przy okazji określić dokładne jego wymiary². Ostatecznie szkice adaptacyjne kasyna oficerskiego w Ełku wykonał Wilhelm Baumewerd. Przedstawiciele Stowarzyszenia św. Bonifacego wraz z Kurtem Maternem zaakceptowali propozycje wspomnianego mistrza budowlanego³.

Najprawdopodobniej wojsko wycofało jednak ofertę sprzedaży kasyna, decydując się wyłącznie na jego wynajęcie. W tej sytuacji dzierżawa pomieszczeń wydawała się władzom kościelnym mało atrakcyjna. Zresztą przeciwko takiemu rozwiązaniu wypowiedział się Kurt Matern oraz przewodniczący Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w diecezji warmińskiej, ks. Franz Sander. Jego zdaniem spowodowałyby to niepewność dotyczącą losów budynku. Poza tym cena jego wynajmu mogła ulegać wahaniom. Ponadto pokoje podlegające dzierżawie znajdowały się na parterze, co nie korespondowało z przyszłym przeznaczeniem obiektu. Oczywiście, pozostałe piętra z pewnością zostałyby wynajęte innym dzierżawcom, a to wiązało się z przebywaniem obcych osób w budynku. Każdy z najemców posiadałby prawo korzystania z podwórza, należącego do kasyna. Parafia nie dysponowałaby zatem wyłącznością co do placu zabaw⁴.

Ostatecznie na rzecz domu katechetycznego pozyskano parcelę o powierzchni czterech morgów, w pobliżu starego domu parafialnego, przy obecnej ulicy Jana Kilińskiego⁵. Jej część ogrodowa sięgała aż do jeziora⁶. Zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn uważał, że jej położenie nie jest korzystne. Znajdowała się ona bowiem 1,2 m poniżej szosy. Ponadto ze względu na odległość

² Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 31 XII 1931.

³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 30 I 1932.

⁴ Tamże.

⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933; K. Skibowski, *Od kościoła w diasporze do katedry – 10 lat kościoła św. Wojciecha w Ełku*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojeckowe. Ełk, 20–22 kwietnia 1994 roku*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salomon i in., Ełk 1996, s. 246.

⁶ M. Jodkowski, *Ks. Albert Erdle (1901–1983) i jego wschodniopruska podróż*, w: *Vivat Pomezania. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie święceń kapłańskich i 65 urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudzkiński, Olsztyn 2015, s. 54.

od zbiornika wodnego poziom wód gruntowych w tym miejscu był bardzo wysoki⁷. Tak ukształtowany teren wykluczał początkowo wybudowanie piwnic. Pomieszczenia gospodarcze zamierzano zatem usytuować w części parterowej. W razie deficytu pomieszczeń użytkowych, liczone się z koniecznością dobudowy pięter oraz adaptacji w przyszłości kondygnacji dachowej na cele gospodarcze⁸.

Do wspomnianych czterech morgów ogrodowych przylegało sześć mórg łąk, które nieco wcześniej stały się własnością parafii elckiej. Łąki te najprawdopodobniej wydzierżawiono. Dochód z tego źródła a także finanse pozyskiwane z tzw. starego domu parafialnego służyły spłacie długu zaciągniętego na zakup wspomnianych, dodatkowych gruntów⁹. Na obszarze parceli budowlanej znajdował się ponadto budynek gospodarczy. Niestety, jego stan techniczny nie napawał optymizmem. Ks. Fox zaznaczał jednak, że w razie potrzeby mógłby on służyć swoim celom, a zatem hodowli krowy, świń oraz drobiu¹⁰.

Wizję lokalną dotyczącą planowanej budowy domu katechetycznego zwołano na 27 lutego 1933 r. Wzięli w niej udział ordynariusz warmiński biskup Maksymilian Kaller, ks. Franz Sander, przełożona prowincjalna sióstr elżbietanek, przełożona placówki sióstr elżbietanek z Królewca oraz architekt Kurt Matern¹¹.

OPRACOWANIE PROJEKTU BUDOWLANEGO

Na posiedzeniu zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn 12 grudnia 1932 r. postanowiono, że projekt domu katechetycznego zostanie opracowany przez współpracującego z tą organizacją architekta Maxa Sonnena. Zdawano sobie bowiem sprawę, że jego wybór gwarantuje najbardziej oszczędną, a jednocześnie praktyczną realizację inwestycji budowlanej. Kierowanie pracami zamierzano jednak powierzyć innej osobie. Należy ponadto nadmienić, że architekt Sonnen dysponował doświadczeniem w budowie oraz przebudowie obiektów przeznaczonych dla dzieci. W wielu z nich przeprowadzał wizje lokalne. Angażowano go także, aby eliminować w nich usterki budowlane¹². Zarówno biskup warmiński Maksymilian Kaller, jak również parafia elcka zaaprobowali wybór Sonnena na architekta obiektu. Administracja diecezjalna zwróciła się jednak z prośbą do mistrza budowlanego Wilhelma Baumewerda o opracowanie szkiców projektowych przyszłej budowli. Postulowano także, żeby zarząd generalny Stowarzyszenia

⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego do Kallera, 3 III 1933.

⁸ Tamże.

⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

¹⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 28 XII 1932.

¹¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

¹² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego do Kallera, 3 III 1933.

św. Bonifacego w Paderborn zgodził się na kierowanie budową przez Baumewerda¹³.

W marcu 1933 r. architekt Max Sonnen wniósł zastrzeżenia do przesłanego rysu projektowego przyszłego domu katechetycznego. Uważał, że należy zmodyfikować układ wnętrza budynku. Pokoje zajmowane przez dzieci znajdowały się na pierwszym piętrze. Parter zatem był najbardziej podatny na zabrudzenia wskutek wchodzenia i wychodzenia osób, które korzystałyby z obiektu. Pokój dziennego pobytu miał służyć jednocześnie za jadalnię. Jedzenie oraz naczynia wnoszono by przez dwie kondygnacje. Nie wyodrębniono sypialni dla siostry zakonnej sprawującej opiekę nad dziećmi. Zaprojektowano zbyt małą kuchnię. Ponadto brakowało zmywalni, odpowiedniej spiżarni, pralni oraz pomieszczenia do deponowania odzieży.¹⁴ Warto także poświęcić nieco miejsca projektowi kaplicy domowej. Pierwotnie wytyczono niewielką przestrzeń ołtarzową. Głębokość ołtarza wynosiła 70 cm. Tabernakulum od mensy ołtarzowej dzieliło 30 cm. Stopień ołtarza znajdował się w odległości 85 cm od krawędzi mensy. Przestrzeń pomiędzy stopniem ołtarzowym a balustradą komunikującą obliczono na 65 cm. Ksiądz udzielający komunii św. dysponowałby zatem zbyt wąskim przejściem¹⁵. Sonnen sugerował, żeby zachować salę parafialną w starym domu parafialnym. Wynikało to z konieczności zarezerwowania całej dolnej kondygnacji domu katechetycznego na kompleksowy układ pomieszczeń gospodarczych. Jeśli ta opcja nie wchodziłaby w rachubę, należało zaprojektować na rzecz wspomnianej sali odrębną przybudówkę¹⁶.

Nieco później Max Sonnen przygotował cztery warianty architektoniczne przyszłego domu katechetycznego. Ostatni z nich wydawał się, zdaniem wiceprezydenta Stowarzyszenia św. Bonifacego, ks. Johannes Schäfersa, najbardziej odpowiedni do realizacji. Kondygnację piwniczną zarezerwowano wyłącznie na pomieszczenia gospodarcze (kuchnia, zmywalnia, spiżarnia, kotłownia wraz z pomieszczeniem na koks, pralnia z łaźnią prysznicową, prasownia, łazienka z ubikacjami i jadalnia sióstr zakonnych). Parter przeznaczono na gabinet oraz mieszkanie dla wikariusza parafii ełckiej, świetlicę dla dzieci bądź na szkołę szycia, a także na dwa pokoje spełniające funkcję sali dziennego pobytu i jadalni dzieci pierwszokomunijnych. Te dwa pomieszczenia miały być oddzielone drzwiami harmonijkowymi, a zatem w razie potrzeby łączone w jedną, większą salę. Mogła ona służyć za salę parafialną, w której organizowano by spotkania towarzystw katolickich. Warto wspomnieć, że dzieci przygotowujące się do Pierwszej Komunii Świętej przebywałyby w budynku w sumie 1/3 roku, zatem organizacje katolickie użytkowałyby to pomieszczenie przez większą część roku. Zresztą zajęcia z dziećmi przeprowadzano by także w świetlicy (bądź pokoju przeznaczonym na szkołę szycia), wobec tego sala parafialna służyłaby w dowolnym czasie potrzebom parafialnym. Na pierwszym piętrze zaprojektowano dwie sypialnie wraz z miejscem na szafy, łaźnię, ubikacje oraz pokój dla jednej bądź dwóch sióstr zakonnych, które sprawowałyby opiekę nad dzieć-

¹³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

¹⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Sonnen do Kallera, 15 III 1933.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

mi. W kondygnacji poddasza mieściłaby się kaplica, pokój sióstr zakonnych, pokój dla trzech kucharek-pomocnic bądź posłańców oraz infirmeria¹⁷.

Wizytę architekta Maxa Sonnena w diecezji warmińskiej zaplanowano na początek kwietnia 1933 r.¹⁸. W sierpniu tegoż roku skarżono się na wspomnianego architekta za opieszałość i brak zainteresowania budowlą. Utrudniało to kolejne etapy inwestycji, nad czym ubolewał proboszcz elcki, ks. Karol Fox oraz jej wykonawca, Wilhelm Baumewerd¹⁹. Sonnen jednak podważał zasadność powyższych zarzutów²⁰.

PRZEBIEG INWESTYCJI BUDOWLANEJ

W grudniu 1932 r. informowano, że ks. Karol Fox pozyskał materiały (m.in. cegły) na dom katechetyczny z rozbiórki²¹. Z deklaracji ordynariusza warmińskiego, złożonej 8 lipca 1933 r. wynikało, że jeszcze tego miesiąca planowano rozpoczęcie budowy²². Na początku sierpnia tegoż roku proboszcz parafii elckiej relacjonował, że prace przebiegają sprawnie²³. W drugiej połowie sierpnia ich wykonawca, Wilhelm Baumewerd, rozważał ponowne rozpisanie robót stolarskich, malarskich, dotyczących ogrzewania oraz instalacji elektrycznej. Około 25 sierpnia zamierzano już zawiesić wiechę²⁴. W trakcie budowy okazało się jednak, że ilość materiałów podanych w projekcie nie odpowiada rzeczywistemu zapotrzebowaniu. Wzniesiono bowiem w piwnicy, na parterze i w górnej kondygnacji blisko 95 m³ dodatkowego muru zewnętrznego. Planowano także zamówić ok. 7 ton żelaza. Brakowało ponadto informacji o szalunku i rurach pod stropami belkowymi. Na dodatek w szkicach budowlanych pominięto wykonanie gzymsu w kondygnacji poddasza²⁵. Autor wspomnianego projektu zaprzeczał tym stwierdzeniom²⁶. Trudności w kontakcie z nim z pewnością opóźniły kolejne etapy inwestycji²⁷. Pod koniec września 1933 r. obiekt był już pokryty dachówką, a jego wnętrze otynkowane²⁸. Prawdopodobnie

¹⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 27 III 1933.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 19 VIII 1933.

²⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Sonnen do Kallera, 4 IX 1933.

²¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Sander do Schäfersa, 5 XII 1932.

²² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 8 VII 1933.

²³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do [Schäfersa], 3 VIII 1933.

²⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Baumewerd do Kallera, 19 VIII 1933.

²⁵ Tamże.

²⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Sonnen do Kallera, 4 IX 1933.

²⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 19 VIII 1933.

²⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 22 IX 1933.

w tym czasie wstawiono również okna²⁹. Całkowite zakończenie prac budowlanych przewidziano na koniec lutego 1934 r.³⁰.

Poświęcenie domu katechetycznego, a właściwie ośrodka dla dzieci, dedykowanego św. Elżbiecie, zaplanowano na sobotę, 3 marca 1934 r., na godz. 17.00. Ceremonii miał przewodniczyć biskup warmiński Maksymilian Kaller. W domu tym mogła pomieścić się jednak niewielka liczba wiernych. Z tego względu, kolejnego dnia obchodów wspomnianej uroczystości, ordynariusz celebrował sumę pontyfikalną oraz wygłosił homilię w kościele pw. św. Wojciecha w Elku dla całej społeczności parafialnej. Na zakończenie odśpiewano hymn *Te Deum*³¹.

Na rzecz przyszłego domu katechetycznego postanowiono już w 1932 r. przetransportować wyposażenie wnętrza budynku nieodnotowanej z nazwiska, zmarłej dobrodziejki Stowarzyszenia św. Bonifacego, która mieszkała w Akwizgranie. Według cenników obowiązujących wówczas w transporcie kolejowym, płacono za każde 5000 kg 160 marek³². Jeszcze rok później nie wywiązano się z powyższych planów, ponieważ zgłoszono pretensje do spadku po tej osobie³³. W kwietniu 1933 r. architekt Max Sonnen miał odwiedzić zamykaną żeńską szkołę w Inselbad, aby pozyskać wyposażenie jej wnętrza na rzecz elckiego domu³⁴. W maju 1933 r. ks. Karol Fox informował, że meble, łącznie z utensyliami kościelnymi, dotarły do Elku w stanie nienaruszonym. Przyznał, że mimo wysoce napiętego oczekiwania, parafia elcka nie liczyła na tak okazałe przedmioty. Udało się je zdeponować w tzw. starym domu parafialnym³⁵.

PRZEZNACZENIE NOWEGO BUDYNKU PARAFIALNEGO

W zamyśle ks. Karola Foxa, nowy budynek parafialny w Elku miał spełniać nie tylko funkcję domu katechetycznego, ale również domu dziecka. Proboszcz podkreślał przy tym, że sieroty przyjmowano by tylko wówczas, kiedy w pozostałych diecezjalnych placówkach zabrakłoby dla nich miejsca³⁶. Władze diecezjalne nie poparły jednak idei erygowania domu dziecka w Elku. Nawet w postanowieniach synodu diecezji warmińskiej z 1932 r. uwzględniono budowę jedynie domu kate-

²⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Marquardt do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 5 X 1933.

³⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 18 I 1934.

³¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do Schäfersa, 25 II 1934; zaproszenie na poświęcenie ośrodka dla dzieci, II 1934.

³² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Sandera, 22 XI 1932.

³³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego do Kallera, 3 III 1933.

³⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 27 III 1933.

³⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 10 V 1933.

³⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 28 XII 1932.

chetycznego w tym mieście³⁷. Jego utworzenie mogło przyczynić się do umocnienia katolicyzmu w diasporze i sytuowało wspomniane miasto wśród znaczących ośrodków krzewienia wiary na obszarze diecezji warmińskiej. Zresztą, roztoczenie szczególnej opieki nad dziećmi pierwszokomunijnymi należało do priorytetowych aspektów pracy duszpasterskiej w parafii elckiej co najmniej od 1908 r.³⁸

W przyszłym domu katechetycznym miały odbywać się dwa turnusy rocznie dla dzieci przygotowujących się do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej. Pierwszy z nich rozpoczynałby się na początku kwietnia, a kończył w połowie lipca. Drugi natomiast trwałby od początku października do końca stycznia. Krótszy niż 3,5-miesięczny pobyt dzieci w domu katechetycznym, które najczęściej prezentowały mierzalną formację religijną, nie wchodził w rachubę. Dobór miesięcy, w których dzieci przebywałyby we wspomnianym domu, wynikał z ich zaangażowania w prace na polu. Od połowy lipca do połowy października pracowały one przy żniwach. Spodziewano się, że w letnich turnusach weźmie udział większa liczba dzieci niż w zimowych. Ks. Karol Fox uważał przy tym, że na każdorazowy kurs formacyjny zgłosi się 25–30 dzieci. Z czasem liczba aplikujących miała się powiększać³⁹.

W projekcie opisywanego budynku jedno z pomieszczeń przeznaczono na salę parafialną. Planowano, że będą z niej korzystały stowarzyszenia działające przy parafii. Miała ona służyć zwłaszcza aktywizacji młodzieży katolickiej. Do tego czasu spotkania towarzystw katolickich odbywały się w pomieszczeniach użyteczności publicznej oraz w knajpach. Gdyby nie wydzielono tego rodzaju pomieszczenia na salę parafialną, budynek spełniałby swoją funkcję jedynie połowicznie. Ponadto w dwóch pokojach zamierzano urządzić mieszkanie dla wikariusza. Jeden pokój służyłby mu do urzędowych i pozaurzędowych spotkań (np. w ramach katechezy przeznaczonej dla konwertytów)⁴⁰. W domu katechetycznym miało zamieszkać także pięć siostr zakonnych. Liczono również na możliwość erygowania w tym miejscu przedszkola. Oczywiście, przeznaczenie innych pomieszczeń wynikało z funkcji użytkowych obiektu. Znalazły się zatem wśród nich: kuchnia, pomieszczenia gospodarcze, pralnia wraz z prasownią, kaplica oraz kotłownia⁴¹.

Na początku marca 1933 r. uzgodniono, że dla dzieci należy wygospodarować trzy pomieszczenia: pokój mieszkalny, który będzie spełniał funkcję sali lekcyjnej oraz jadalni, a także dwie sypialnie. Sala parafialna miała pomieścić 100 osób, a zatem jej powierzchnia powinna była oscylować wokół 60 m². Ks. Fox daremnie postulował powiększenie jej wymiarów do ok. 80 m². Pomniejszona powierzchnia sali umożliwiała bowiem pozyskanie dwóch pomieszczeń, które rozdzielono bądź połączono by rozsuwanymi drzwiami. Nie udało się jednak nanieść tych modyfika-

³⁷ *Synod Diecezjalny Biskupstwa Warmińskiego, 11–13 października 1932*, w: *Statuty synodalne warmińskie, sambijskie, pomezkańskie, chełmińskie oraz prowincjalne ryskie*, przeł. J. Wojtkowski, Olsztyn 2010, s. 407; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 171.

³⁸ Zob. S. Achremczyk, *Elk. Dzieje miasta*, Olsztyn 2012, s. 211.

³⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 28 XII 1932.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego do Kallera, 3 III 1933.

cji na projekt budynku. Zrezygnowano z urządzenia przedszkola, ponieważ wspólnota parafialna licząca 700 osób (deklarujących pobyt stały), posiadała niewielką liczbę małych dzieci. Poza tym przedszkole można było erygować w starym domu parafialnym⁴². Już w styczniu 1934 r. ks. Fox planował, że pierwszy turnus dla dzieci przygotowujących się do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej rozpocznie się 1 kwietnia tegoż roku⁴³.

FINANSOWANIE INWESTYCJI BUDOWLANEJ

Władze diecezjalne we Fromborku informowały w 1931 r., że cena sprzedaży kasyna oficerskiego w Elku wynosi 15 tys. marek. Oczywiście remont i przebudowa wnętrza budynku mogły pochłonąć dodatkowe 10–15 tys. marek. Wiceprezydent Stowarzyszenia św. Bonifacego, ks. Johannes Schäfers, uważał, że taniej byłoby wznieść dom katechetyczny od podstaw. Rozwiązanie to wydawało się ponadto praktyczne. Inwestycja kosztowałaby ok. 30 tys. marek, oczywiście nie wliczając w to ceny za parcelę oraz wyposażenie budynku. Przy projektowaniu nowego obiektu można modyfikować podziałem jego wnętrza oraz dysponować wzajemnym układem pomieszczeń. Ponadto nowy budynek generuje mniejsze koszty remontowe⁴⁴.

Już na początku 1932 r. zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego zadeklarował, że pokryje połowę kosztów zakupu oraz prac remontowych dawnego kasyna oficerskiego w Elku. Pieniądze miały być wypłacone w formie tzw. mszalnego stypendium dolarowego, pochodzącego ze Stanów Zjednoczonych. Ze względu na trudną sytuację gospodarczą, panującą również w Ameryce, fundusz stypendialny był dość ograniczony. Gdyby jednak fundusz wykazał się chwilowym brakiem płynności finansowej, zarząd generalny wspomnianego stowarzyszenia miał pożyczyć pieniądze na rzecz inwestycji w Elku, które w późniejszym czasie odzyskano by ze wspomnianego źródła. W celebrowaniu mszy św., które stanowiły zobowiązanie wynikające z przekazanych stypendiów, partycypowałyby duchowieństwo diecezji warmińskiej⁴⁵.

W marcu 1933 r. informowano, że pula środków dostępnych na rzecz budowy wynosi 30 tys. marek. Z zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn wyasygnowano na ten cel 15 tys. marek, podobnie jak z komitetu diecezjalnego tego stowarzyszenia we Fromborku. Niestety, okazało się wówczas, że koszty inwestycji wzrosną o 10 tys. marek. Wynikało to z konieczności zmodyfikowania projektu budowlanego, w którym wyodrębniono przestrzeń na salę parafialną oraz przedszkole. Zgłaszano również potrzebę zgromadzenia środków finansowych na zakup inwentarza ruchomego, którego cena opiewała na 8–10 tys. marek. W sumie brakowało zatem około 20 tys. marek. Należy także nadmienić, że realna wartość in-

⁴² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

⁴³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 18 I 1934.

⁴⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 31 XII 1931.

⁴⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 30 I 1932.

tencji mszalnych pozyskiwanych ze Stanów Zjednoczonych znacznie spadła wskutek kryzysu gospodarczego⁴⁶.

W 1932 r. biskup warmiński Maksymilian Kaller postulował wciągnięcie ełckiej inwestycji na listę beneficjentów funduszu „Osthilfe”, mającego na celu wsparcie obszarów położonych we wschodniej części Niemiec. Władze państwowe nie przychyliły się wówczas do tego wniosku. Na początku kolejnego roku rejencja olsztyńska zachęcała ordynariusza do ponownego aplikowania o dotację z tego źródła. Administracja diecezjalna zdecydowała się wystosować prośbę o 20 tys. marek. Gdyby przyznano postulowaną kwotę, fundusz budowlany domu katechetycznego dysponowałby 50 tys. marek (oprócz powyższej kwoty, po 15 tys. marek uzyskano by z zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn oraz lokalnego komitetu diecezjalnego tej organizacji)⁴⁷. W marcu 1933 r. ks. Johannes Schäfers przypuszczał, że budowa obiektu wraz z honorarium dla architekta będzie kosztować 40 tys. marek. Umieblowanie domu katechetycznego oceniano na 10 tys. marek⁴⁸.

Nadprezydent prowincji wschodniopruskiej 10 czerwca 1933 r. poinformował administrację diecezji warmińskiej, że nie zostanie przyznana dotacja państwowa na budowę ełckiego domu katechetycznego z funduszu „Osthilfe”. W związku z tym Max Sonnen miał przyjechać w lipcu 1933 r. do diecezji warmińskiej, aby spotkać się z jej wikariuszem generalnym, ks. Aloysem Marquardtem, w celu podjęcia decyzji dotyczącej obniżenia kosztów inwestycji budowlanej⁴⁹. Jednocześnie ks. Schäfers gwarantował biskupowi warmińskiemu, że zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego przekaże 15 tys. marek na cele budowlane i pokryje koszty elementów wyposażenia o wartości 3092 marek, które organizacja ta przetransportowała do Ełku z zachodnich części Niemiec. Jednocześnie zaznaczono, że stowarzyszenie nie jest w stanie podwyższyć przyznanej wcześniej zapomogi⁵⁰.

Po spotkaniu władz diecezjalnych z architektem Sonnenem stwierdzono, że obniżenie kosztów budowy nie jest już możliwe. Liczono się z wydatkiem 45 tys. marek na ten cel (bez wyposażenia). Poza wpływami z zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn oraz komitetu diecezjalnego we Fromborku, zaplanowanymi na 1933 r., uzgodniono, że lokalny komitet przekaże w następnym roku na tę inwestycję 5 tys. marek. Kolejnych 7 tys. marek wyasygnowano z wynajęcia starego domu parafialnego w Ełku. Resztę miał sfinansować wymieniany bezimiennie dobroczyńca (tysiąc marek) oraz parafia (2 tys. marek), która zaciągnęła pożyczkę na ten cel⁵¹. Nieprawidłowości w projekcie budynku zmusiły w sierpniu 1933 r. wykonawcę, Wilhelma Baumewerda, do pozyskania materiałów o wartości

⁴⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego do Kallera, 3 III 1933.

⁴⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

⁴⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 27 III 1933.

⁴⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Marquardt do Schäfersa, 28 VI 1933.

⁵⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kallera, 30 VI [1933]. Oprócz mebli, przetransportowano do Ełku również porcelanę (naczynia), książki i utensylia ołtarzowe; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, rachunek wystawiony przez J. Grandetzkę, Paderborn, 17 VIII 1933.

⁵¹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 8 VII 1933.

2600 marek. Zastosowanie materiałów wtórnych (z rozbiórki innej budowli) pozwoliło jednak na oszczędności rzędu 1700–1800 marek⁵².

Zarząd generalny Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn przekazał na rzecz inwestycji budowlanej w Elku obiecaną kwotę finansową w ratach: 10 października 1933 r. – 8 tys. marek, 8 listopada tego roku – 4 tys. marek⁵³, zaś 23 stycznia 1934 r. – pozostałe 3 tys. marek⁵⁴.

POSŁUGA ELŻBIETANEK W DOMU KATECHETYCZNYM

Pierwsze elżbietanki, s. Clotildis Rohde i s. Zita Dunayski, zamieszkały w Elku 15 października 1932 r. Od początku szczodroliwość miejscowych parafian gwarantowała im godziwe warunki życia w tym mieście. Początkowo zajęły się one pomocą ambulatoryjną⁵⁵. Zamierzano im powierzyć opiekę nad domem katechetycznym. Oprócz tego w zakres obowiązków zakonnice wchodziłaby praca w przedszkolu oraz z młodzieżą⁵⁶. Tego samego roku ks. Albert Erdle, wizytujący z ramienia zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn placówki duszpasterskie diecezji warmińskiej w diasporze, dotowane przez to stowarzyszenie, odnotował fakt erekcji elckiego domu zakonnego elżbietanek. Siostry ulokowano początkowo w starym budynku parafialnym, przeznaczonym na spotkania towarzystw kościelnych⁵⁷. W sprawozdaniu ze swojej działalności za 1932 r. elżbietanki informowały m.in., że w niedzielne popołudnia jedna z nich zajmuje się opieką świetlicową nad 40–50 dziećmi⁵⁸.

Na początku 1933 r. uzgodniono z siostrami zakonnymi sposób finansowania pobytu dzieci w domu katechetycznym. Na dziesięcioro dzieci przez trzy lata zamierzano przekazywać po 20 marek miesięcznie (na dziecko), co dawałoby rocznie 2400 marek. Po 800 marek płaciłyby diecezja warmińska, diecezjalny komitet Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku oraz Stowarzyszenie Dzie-

⁵² Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Baumewerd do Kallera, 19 VIII 1933.

⁵³ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do Kurii Biskupiej we Fromborku, 9 XI 1933.

⁵⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Schäfers do kancelarii parafialnej w Elku, 23 I 1934.

⁵⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933; Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth (dalej: KSE), Provinzarchiv Berlin, MH 324, k. 1–1v; zob. również J. Mertens, *Geschichte der Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth 1842–1992*, t. 2, Reinbeck 1998, s. 461; J. Kociukiewicz, *Działalność parafii św. Wojciecha w Elku w latach 1945–1990*, Olsztyn 1992, kps w Bibliotece Wydziału Teologii UWM w Olsztynie, s. 37.

⁵⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Fox do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 28 XII 1932.

⁵⁷ M. Jodkowski, *Ks. Albert Erdle (1901–1983) i jego wschodniopruska podróż*, w: *Vivat Pomesania. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie święceń kapłańskich i 65 urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 54.

⁵⁸ KSE, Provinzarchiv Berlin, MH 324, k. 2v.

ciątka Jezus⁵⁹. Ks. Gerhard Fittkau odnotował, że dzieci uczestniczyły nieodpłatnie w turnusach odbywających się w opisywanym budynku⁶⁰.

Na podstawie sprawozdania z działalności elżbietanek w Ełku od 1 grudnia 1932 r. do 30 listopada 1933 r. wiadomo, że jedynie jedna z nich pracowała w domu katechetycznym. Dysponowano wówczas 14 miejscami dla osób przygotowujących się do przyjęcia sakramentów, zaś w budynku przebywało 5 dzieci⁶¹. W kolejnym okresie sprawozdawczym (1 grudnia 1933 r. – 30 listopada 1934 r.) odnotowano, że w instytucji tej posługiwały już dwie siostry zakonne. Łóżek było 30, zaś w turnusach katechetycznych wzięło udział 54 dzieci⁶². Od 1 grudnia 1934 r. do 30 listopada 1935 r. w domu katechetycznym uczyło się w sumie 64 dzieci⁶³. W następnym roku (do 30 listopada 1936 r.) również zaobserwowano wzrost liczby dzieci uczestniczących w kursach katechetycznych (do 78). Opiekowały się nimi już cztery siostry zakonne⁶⁴. W kolejnym okresie sprawozdawczym (1 grudnia 1936 r. – 30 listopada 1937 r.) przyjęto do domu katechetycznego 61 dzieci, redukując liczbę sióstr zakonnych do trzech⁶⁵. Od 1 grudnia 1937 r. do 30 listopada 1938 r. w instytucji tej przebywało w sumie 67 dzieci. Ponownie pracowały w tym miejscu cztery siostry zakonne. Zwiększono liczbę łóżek do 38⁶⁶. Najwięcej dzieci, aż 94, brało udział w przygotowaniu katechetycznym w następnym roku (do 30 listopada 1939 r.)⁶⁷. W początkowym okresie drugiej wojny światowej (od 1 grudnia 1939 r. do 30 listopada 1940 r.) prowadzono zajęcia dla 64 dzieci. Niestety, od 7 lipca 1940 r. Wehrmacht zażądał udostępnienia sześciu pomieszczeń na potrzeby wojska⁶⁸. Z tego względu od 1 grudnia 1940 r. do 30 listopada 1941 r. przyjęto do domu katechetycznego jedynie 23 dzieci⁶⁹. W następnym roku (do 30 listopada 1942 r.) przebywało w tej instytucji 31 dzieci⁷⁰. Placówkę elżbietanek w Ełku zamknięto w 1945 r.⁷¹.

⁵⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Lyck, Kaller do Schäfersa, 7 III 1933.

⁶⁰ Zob. G. Fittkau, *Zehn Jahre Katholische Aktion im Bistum Ermland 1929–1939. Ein Bericht aus dem Jahr 1939*, hrsg. M. Wermter, ZGAE 1969, Bd. 33, s. 246.

⁶¹ KSE, Provinzarchiv Berlin, MH 324, k. 3–3v.

⁶² Tamże, k. 4–4v.

⁶³ Tamże, k. 5–5v.

⁶⁴ Tamże, k. 6–6v. Zatrudnione w domu katechetycznym siostry to (w nawiasie podano początek posługi w ełkiej wspólnotie zakonnej): Clotildis Rohde (15 X 1932 r.), Benedikta Lietz (2 VI 1934 r.), Renate Troch (30 IX 1935 r.) oraz Cherubina Neumann (10 IX 1936); zob. tamże.

⁶⁵ KSE, Provinzarchiv Berlin, MH 324, k. 7–7v.

⁶⁶ Tamże, k. 8–8v.

⁶⁷ Tamże, k. 9–9v.

⁶⁸ Tamże, k. 10–10v.

⁶⁹ Tamże, k. 11–11v.

⁷⁰ Tamże, k. 12–12v. W domu katechetycznym pracowały wówczas cztery siostry: Benigna Buyna (od 28 II 1940 r.), Ursula Stoeck (od 11 X 1937 r.), Benedikta Lietz (od 2 VI 1934 r.) i Editha Prohl (od 5 VI 1939 r.); zob. tamże.

⁷¹ J. Mertens, dz. cyt., s. 461.

ZAKOŃCZENIE

Budowę domu katechetycznego w Elku umożliwiło znaczące wsparcie materialne ze strony organizacji katolickich, a zwłaszcza Stowarzyszenia św. Bonifacego. Zarząd generalny tej organizacji pośredniczył także w opracowaniu projektu architektonicznego tego budynku oraz jego wyposażeniu. Inwestycja stanowiła wyraz troski duszpasterzy oraz władz diecezjalnych Kościoła warmińskiego o umocnienie wiary wśród ludności zamieszkującej obszar zdominowany przez wyznawców innej konfesji. Tego rodzaju działania zapobiegały indyferentyzmowi religijnemu oraz przyczyniały się niewątpliwie do integracji lokalnej wspólnoty duszpasterskiej. Liczny udział dzieci w turnusach katechetycznych świadczył o wychodzeniu naprzeciw potrzebom, które sygnalizowały wschodniopruskie parafie katolickie w diasporze. Niestety, działania militarne w trakcie drugiej wojny światowej położyły kres funkcjonowaniu elckiego domu katechetycznego.

THE BUILDING OF A CATECHETIC HOUSE IN ELK IN THE 1930S

SUMMARY

Catholic children who lived in the vast area of the Elk parish needed proper religious education, so the local parish priest Karol Fox decided that a catechetical house would be built. At first, there were plans to adapt an officers' mess, which was put up for sale, for this purpose. However, it was decided that a special facility would be built. A plot of land located next to the old parish house (near the present Jana Kilińskiego Street in Elk) was obtained. Financial support of the project was declared by, among others, the Boniface Association in Paderborn. The General Government of this organisation decided at the end of 1932 that the architectural design of the catechetical house would be prepared by Max Sonnen. The implementation of the project was commissioned to Wilhelm Baumewerd. The beginning of the construction works was planned for July 1933 and the completion – for the end of February 1934. The catechetical house was blessed on 3 March 1934 by Bishop Maximilian Kaller. Catechetical sessions for children preparing for the First Holy Communion were supposed to take place there twice a year; nuns were responsible for them. Military operations during World War II put an end to the functioning of this institution.

DER BAU DES KATECHESENZENTRUMS IN LYCK IN DEN 30ER JAHREN DES 20. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Katholische Kinder, die auf dem Gebiet einer großen katholischen Gemeinde in Lyck lebten, erforderten eine richtige religiöse Erziehung, deshalb traf der örtliche Pfarrer Karol Fox die Entscheidung, ein Katechesenhaus zu errichten. Zunächst beabsichtigte man für diesen Zweck ein zum Verkauf angebotenes Offizierskasino umzugestalten. Mit der Zeit wurde jedoch beschlossen, eine eigene Einrichtung zu bauen. Man erwarb ein Grundstück in der Nähe eines alten Pfarrhauses an der aktuellen Jana-Kilińskiego-Straße in Lyck. Die finanzielle Unterstützung für die Investition versprach unter anderem St. Bonifatius-Stiftung in Paderborn. Ende 1932 beauftragte der Hauptvorstand dieser Organisation den Architekten Max Sonnen mit der architektonischen Gestaltung des Katechesenhauses. Diözese Ermland beschloss, dass Wilhelm Baumewerd die geplante Investition umsetzt. Der Bau sollte im Juli 1933 seinen Anfang nehmen. Die gesamte Fertigstellung der Bauarbeiten plante man für Ende Februar 1934. Das Katechesenhaus wurde am 3. März 1934 vom Bischof Maximilian Kaller geweiht. Man hatte vor, in der Einrichtung katechetische Kurse zweimal pro Jahr für die Kinder zu organisieren, die sich auf die Zeremonie der Erstkommunion vorbereiten. Die Erstkommunionkandidaten wurden von Ordensschwestern betreut. Die Kriegshandlungen während des Zweiten Weltkrieges setzten dem Funktionieren dieser Institution ein Ende.